

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Димитър Милчев Вацов,
Департамент „Философия и социология“, НБУ

за

участие в конкурс на НБУ за заемане на академичната длъжност професор по професионално направление 2.3 Философия с кандидат доц. Боян Красимиров Манчев, д.н.

По конкурса на Нов български университет за професор по професионално направление 2.3 Философия се е явил един-единствен кандидат - Боян Красимиров Манчев. Той вече е хабилитиран (доцент) по направление 2.3 Философия като притежава и две научни степени – доктор по 2.3 Философия и доктор на науките по 8.1. Теория на изкуствата. Извън публикациите, с които е участвал в конкурса си за доцент, Манчев е представил 11 монографии, 3 монографии в съавторство и 3 художествени и есеистични книги. Представено е и съставителството на 5 сборника. Представените статии и доклади са, както следва: 36 в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация; 60 в нереперирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове; 3 глави от колективни монографии. Сумирано това прави респектиращите 99 авторски статии, повечето от които на чужди езици (английски, японски, френски, италиански и др.). Подробно библиографски описани са и 74 цитирания на негови трудове. Както показва атестационният му доклад, Манчев покрива и в повечето случаи многократно надхвърля всички законови и вътрешноуниверситетски критерии на НБУ за заемане на длъжността професор – учебна работа, обществена и административна активност, разработване на курсове и програми, ръководство на докторанти и дипломанти, и т.н. Няма да повтарям всички наукометрични данни, а само ще подчертая, че става дума за човек с изключителна академична биография, респектираща качествено и количествено с представената научна продукция и с демонстрираните човешки и професионални качества и коректност. Манчев със сигурност е сред най-изявените – включително с впечатляваща международна кариера и известност – български философи. Той развива оригинален и иновативен авторски

философски проект, с множество отворени валенции към други сфери (както към науката, така и към изкуството) и вече с множество последователи и съмишленици. Познавам Манчев от повече от 15 години – събраха ни общите ни научни интереси – и оттогава многократно съм имал удоволствието да си сътруднича с него в множество научни и публични инициативи.

По конкурса доц. Манчев се явява с хабилитационен труд „Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология“. Общият му обем е 719 печатни страници. Трудът включва Увод, Встъпление, две Части, всяка с по три глави, разделени прегледно на подглави и параграфи, Заключение, две Приложения (самостоятелни студии), Именен и Предметен показалец и Библиография. Самата Библиография е респектираща – 30 печатни страници с произведения на български, английски, немски и френски език. Всички те са коректно цитирани и в текста на книгата.

Кандидатът надхвърля многократно всички формални и неформални изисквания по конкурса. Не съм в конфликт на интереси с него.

х х х

Сред впечатляващото творчество на Манчев тук ще разгледам съдържателно само хабилитационния труд „Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология“. Той представлява мащабна реконструкция на Кантовата трансцендентална философия (в контекста на критическата традиция по-общо) – реконструкция, която по изключително внимателен и оригинален начин развива и трансформира Кантовия проект в авторски проект за модална онтология.

Най-напред няколко думи за метода. Боян Манчев използва три термина – *метакритика*, *свърхкритика* и *фантастика*. *Метакритиката* е вторичната критическа реконструкция на даден автор, на даден проблем. Тя е херменевтична процедура, която изследва наличните в текста потенци, обективирани възможности. Полека-лека обаче тази реконструктивна работа преминава в деконструктивна като показва какви са нехванатите, неуловените (от съответния автор, който бива разглеждан) други възможности, а оттук и какво повече може да се направи. Тук вече

имаме *сврѣх-критика*. Но Манчев не спира тук: *сврѣх-усилването* и проблематизацията на идеите на автора или текста, с който се работи, полека-лека преминава и в тетична фаза, която именно е неговата – на Манчев - *фантастика*. Фантастичен е моментът, фантастично е мястото, където той, така да се каже, с оригинален замах решава проблемите. По същество тези наслагващи се една върху друга херменевтични процедури напомнят *мисленето чрез* на Кольо Коев като тук те допълнително са радикализирани в последната фаза: една херменевтика, радикализирана в момента на решението, на тетиката. Методологическите термини на Манчев са най-добре изяснени във Встъплението (с. 71 и сл.) и в „Отвъд метаакритиката: сврѣхкритика. Методологическо заключение“ (с. 564 и сл.), макар че като методологическо апарат те работят в целия труд.

С тази методологическа призма Манчев подхожда и към Кант. От една страна, „Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология“ е изключително внимателна реконструкция на творчеството на Кант, практически на целия му корпус. Тази реконструкция оголва проблеми, които абсолютно текстуално, детайлно, са хванати в самия корпус на Кант. Оголва проблемите, усилва ги, и започва да им дава неочаквани решения – дотам, че читателят понякога се колебае дали Манчев критикува Кант или развива неговата собствена интенция, и как точно става това надскачане на направеното от Кант.

Аз бих казал, че в книгата се срещат две линии на работа с понятията, които са насложени. От една страна Кант бива четен изцяло иманентно, текстуално внимателно, изтегляни биват собствените му концептуални нишки. От друга страна обаче Кант е прочетен през Ницше и през късната ницшеанска традиция: през Делюз и традицията на радикализираната критика от последните повече от 150 години. В някакъв смисъл епистемологичните залози на Кант са заскобени и надскочени, за да се отвори проблематиката на свободата: епистемологията на Кант бива трансформирана в модална онтология. Така бих дефинирал собствената задача на книгата: да освободи Кант от самоналожената му епистемологична ригидност, за да може той да започне да работи в онтологическото поле като един “ницшеански”, “батаянски” човек.

Тази задача обаче в никакъв случай не се осъществява произволно. Ще се опитам да демонстрирам това накратко, в рискован опит да погледна работата на Манчев върху Кант отвисоко – от птичи поглед:

Собственият метод на Кант от Първата критика – т. нар. *регресивна синтеза* – е метод на търсене на това какви са условията за възможност на всяко едно *обусловено*, на всеки един феномен. Следвайки метода си, Кант все едно бели лук, казвайки: това не можем да го мислим без това, без това, без това и т.н... Освен това, накрая, трябва да са налични едни последни, финални, безусловни условия, които трябва да затворят целия анализ и да ни дадат картата на онова, което познаваме или знаем за света. Добре известно е: тъй като регресивната синтеза винаги върви в три посоки – тя търси условията на многообразието, на единството и на сродството в опита – съответно и тя постулира три регулативни идеи, които са финалните гаранции на многообразието, единството и сродството. Това са *нещата в себе си* – *душата (аперцепцията)* и - *Бог*.

Манчев много плътно следва тази регресивна синтеза, стъпка по стъпка, само че полека-лека преобръща онова, което Кант се опитва епистемологично да удържи като регулативни принципи. Преобръща ги в конститутивни принципи, пък ги и променя, както ще се опитам да покажа. Променя ги и то не произволно. Бих нарекъл това, което той прави, *продуктивна синтеза*. Но не „прогресивна“, защото прогресивна е термин на Кант и е дидактически термин – как като си схванал условията за възможност на опита можеш да ги преподадеш, да ги покажеш на другите. *Продуктивна синтеза*, напротив, е тази, която реконструира дадена конструкция откъм момента на нейното *производство* – откъм *конститутивния ѝ момент*. Всъщност Манчев допуска, че дори и най-строгостроеният епистемологично свят от Нютоново-Галилеев тип, какъвто Кант се опитва да построи, дори и той в крайна сметка е произведен *свободно*. Т.е. дори и най-строгата детерминистична рамка на науката е произведена благодарение на сили, които са недетерминирани. Казано иначе, всяка рамка на необходимост бива създадена благодарение на свободата, която ще се окаже и финалното условие на нашият опит – негов конститутивен момент.

Аз многократно съм критикувал трансцендентализма на Кант именно заради епистемологичния му метод, при който се прави един странен скок.

Защото по какъв е начинът, по който аналитично се извлича възможността? Разглеждаш един феномен и виждаш – той може да е така, може да е иначе, но има едни неща, без които той не може да бъде познат. Кое е онова, без което не може този феномен да бъде познат? И Кант казва, че никой феномен не може да бъде познат без пространство и време, без категориите за единство, множество, тоталност, и т.н. Не може да бъде познат без тях, следователно е *необходимо* всеки феномен да бъде поставен в пространство и време, да бъде синтезиран под категориите на единството, множеството и т.н. Кант мисли „не може да не“ и „необходимо е да“ като синоними, като тавтология, но, както ще покажа, от едното към другото се извършва скок и, изглежда, именно този скок е уловил Боян Манчев.

Какво прави Манчев? Той като че ли казва (тук и аз свободно ще направя един свръхкритически или фантастичен ход в негов стил): „Кантовото *не може да бъде другояче* всъщност не е равно автоматично на необходимост“; това „*не може да бъде другояче*“ е по-скоро равно на „не трябва да бъде“ в смисъл на „*не желая/ем да бъде другояче*“. Това „*не може да бъде другояче*“ се сваля, така да се каже, от квази-обективистката интерпретация на Кант, и преминава в режим на свободна воля, на свободно искане, желание. Манчев сменя залога на това „не може да бъде“ – той самият използва терминът „визея“ – дава му наклон, посока. И оттук онова, което е необходимо, вече не е плоска и тотална необходимост, а изведнъж се оказва проекция, продукт на свободата. Защото необходимостта, изглежда, не е нищо повече от фокус на желанието.

Този *прескок* или преход е обусловен от начина, по който Боян Манчев доразвива работата на баща си. *Идеогенезата* на Красимир Манчев е една голяма лингвистична парадигма, базирана на изследване на работата на френския глагол (виж с. 567-569, както и Приложение 2). Красимир Манчев показва, че има една логика на разгръщане на глагола и на неговите форми: има *генезис* чрез семантично усложняване на модалните глаголи. Генезисът на модалностите тръгва от „съм“, а след „съм“ следват другите – пръв е „мога“, втори е „искам“, трети е „трябва“; и всеки от тях включва и надгражда семантично предишните. Така „искам“ включва и надгражда „мога“, а „трябва“ включва и надгражда „искам“ – *трябва* се оказва определен тип максимизация на *желанието*, негово семантично усилване или, казано метафорично, негово покачване в степен. Всъщност при

Красимир Манчев „искам“ е нещо като трансмитер или диференциал, който превключва от „мога“ към „трябва“. Същата модална трансформация прави и Боян Манчев по отношение на Кант: трансформира „възможността“ и „невъзможността“ като инвестира в тях „желание“, „свобода“. И по този начин се променя статутът на необходимостта – необходимостта е „пожелана възможност“, „възможност, наклонена по посока на необходимото си случване“.

Нека го демонстрирам и през Кант! На пръв поглед изглежда строго необходимо, след като регресивната синтеза върви в три посоки (реконструирайки условията на многообразието, единството и сродството на опита), в крайна сметка да се допуснат и три регулативни принципа – трите идеи на разума: „нещата в себе си, „душата“ и „Бог“. Тази строга необходимост обаче бързо се разпада, ако се запитаме, например: „Защо точно „Бог“ да е регулативният принцип на сродството?“ „Защо принцип на сродството да не е „Богинята майка“, „Дървото на живота“, „тъмната материя“ или „тъмната енергия“, или каквото друго се сетите?“ При целия самовменен формализъм на системата на Кант чрез такива въпроси виждаме, че в нея се е промъкнало едно специфично съдържание, един особен образ – в случая образа на „Бог“, - което съдържание всъщност е логически произволно. Дадем ли си сметка, че системата на Кант не е напълно формалистична и че в нея са вписани различни съдържания, тогава тя спира да е строго необходима и се оказва логически произволна. Само че подобно формално-логическо заключение би било чисто и просто деструктивно. Боян Манчев показва, че може би наклонът на мисленето на Кант, може би желанието, може би *визеята* на Кант е била такава, че той да види „Бог“ като принцип на сродството. Но би могло в друга ситуация да има друг наклон, друго желание, друга визея. Различни възможни светове ще възникват в различни ситуации: при друг наклон на съществуването, *клинамен* по Манчев, при друг *курс* на съществуването, ако използвам мой термин, или най-просто – при друг свой завои съществуването би дало друг свят. Така и Кантовия „Бог“ не е просто логически произволно допускане, а е такова стечение на съществуването, в което се ражда тази възможност, тя се накланя според желанието, за да се превърне мигновено в необходимост. Но необходимост само там, на това място, в онзи случай: свободно появила се необходимост. Необходимост с променен статут!

От много години с Боян Манчев сме съмишленици. През 2006-та година в „Свобода и признаване“ писах, че трябва да се промени статута на необходимостта, че необходимостта е винаги свободно утвърдена. Боян обаче прави ход, с който усилва допълнително тази теза. Ако при мен тя звучеше по следния начин: всяка рамка, всяка матрица, която рамкира нашия опит, трябва да бъде свободно утвърждавана и преутвърждавана, за да може да функционира, то при Манчев свободата през тази интерпретация добива по-голяма мощ. Тя сякаш започва да огъва матрицата, рамките на опита, и да преминава в автопойезис; затова е и неговия проект за *философска фантастика*. Така от Кантовия мотив – *не е възможно да не* – полека се стига до нещо, което бих изразил така: „няма невъзможни неща“. Във философската фантастика няма невъзможни неща. Защото аргументът „*не е възможно да не*“ е префасониран през „искам“, през *наклоняването (клинамен)* на възможността според желание, според посока, според натиск. Когато възможността бъде *наклонена* в определена посока, тя започва да *тежи* натам и така полека-лека започва да става квази-необходима. Затова и *философска фантастика*: защото когато няма невъзможни неща, въпросът *какво е възможно да се случи* – или още по-просто: *какво ще се случи?* – е изцяло отворен въпрос. Но макар светът да е отворен, не всичко е еднакво възможно – не става дума за формална релативност. Защото какво ще се случи зависи от това кога и къде ще бъде инвестирана свобода – какъв наклон на възможното и съответно каква необходимост ще бъде дадена на света.

Всъщност Манчев осъществява парадигмален обрат в схващането на класическите модални категории – той ги преобръща. Този обрат – преобръщане (revolution) – е втори след „коперниканския обрат“ на Хюм и Кант. Манчев осъществява революция на революцията – завърта Кантовия обрат наобратно.

Смятам, че коперниканският обрат на Кант не е толкова в смяната на гледната точка и в привилигирането на познаващия субект, каквото е класическото разбиране. Много по-важна и радикално-революционна е Кантовата преработка на модалните категории, започната още от Хюм. Кант, облягайки се плътно на Дейвид Хюм и на неговата критика на причинността до голяма степен скъсва с цялата есенциалистка метафизика дотогава и задава парадигмалния начин на мислене на модерната математическа наука: задава рамката на вероятностното мислене и изчисление. Това е сърцевината на трансценденталния обрат.

Как се случва този първи обрат? Кант стъпва върху Хюмовата критиката на причинността. Нека започнем оттам:

Причината е основен концепт още от Аристотел, който концепт предполага, че от едно съществуващо по необходимост следва друго съществуващо: А имплицира В. Освен това Аристотел, а най-вече традицията след него, мисли появата на дадено съществуващо – неговото ставане, възникване – като реализация (актуализация) на възможности. Следователно причината е концепт, според който от реализацията на една възможност по необходимост следва реализацията на друга възможност. Причината налага строга необходимост на съществуването като реализация на възможности: възможностите се актуализират по необходимост.

Това, което прави Кант, а преди него и Хюм, но Кант го терминологизира, е да извади съществуването от полето на строгата необходимост. И това става като Кант разцепва таблицата с шестте категории на две: модалните категории при него вече се групират три по три. Защото Кант отцепва *възможност*, *невъзможност* и *необходимост* и ги оставя на една страна: между тези три категории той открива автономна логическа корелация – невъзможността е граница на възможностите, която задава тяхната – на възможностите – (само формална) необходимост. Напротив, съществуването (действителност и недействителност) е отцепено от възможността и е оставено на друга страна: на страната на случайността. Това е логиката на зарчето. Зарчето има шест страни, това са шест възможности, а седма страна няма и не е възможно да има седма, следователно е необходимо да се падне на една от шестте. Съществуването значи е вписано в необходимостта, но само доколкото необходимостта е рамка на възможното. Обаче съществуването или действителността е извадена от възможността – от която и да е конкретна възможност - и конкретната възможност само по случайност се реализира. Като знаем границата на възможностите, можем предварително да изчислим вероятността на случването дадена възможност ($1/6$), но никога не можем предварително да изчислим коя възможност ще се падне в действителност. Защото съществуването е отцепено от възможността – то е въпрос на случая, то е случване и е случайно. И единствената граница на случайността е невъзможното, което я рамкира само формално и я връща обратно в полето на възможностите, без да детерминира реализацията която и да е конкретна възможност. Възможностите са само общо рамкирани, но тяхната действителност или недействителност е въпрос на случайност.

Разделянето на възможност от съществуване е сърцевината на трансценденталния обрат. Чрез него съществуването е освободено от пряка детерминация – то е детерминирано само косвено, откъм рамката на възможното, но не и като директна реализация на възможности. Тази

преработка на модалните категории, според която възможност, невъзможност и необходимост са държани на една страна, а действителност, недействителност и случайност на друга – и при това без „смесване“, за да се удържи строгостта на вероятностното изчисление, – задава парадигмалната рамка на модерната математическа наука: това е алгоритъмът на XX век, а и до днес той е доминантен.

Разбира се, още Кант във втората Критика допуска една каузалност от свобода, която надскача строгото разграничение между възможност и съществуване (защото свободата предполага, че невъзможното може и става не просто възможно, но и действително) и която е непознаваема. Въпреки това според Кант трябва да я допуснем, за да можем да вярваме, че имаме стъпка в света, че можем нещо да променим, най-просто казано – че не всичко е въпрос на случайност, на сляпа съдба и на вероятностни изчисления. След Кант, известно е, Фихте, Шелинг и Хегел тръгват от идеята за свобода и разрушават строгите Кантови демаркации между възможно/невъзможно и познаваемо/непознаваемо. Те отново имплантират свобода, но я имплантират не във възможността, а в необходимостта – превръщат свободата в абсолютен субект като така, без да искат, я жертват, реабилитирайки тежкия детерминизъм на докантовата догматична метафизика.

Боян Манчев също иска да преодолее разрыва между възможност и съществуване – да реабилитира свободата, при това не просто като регулативно, а като конститутивно онтологическо понятие – но търси друг път. Той експлицитно формулира нещо като собствен императив – аз го наричам „императивът на Боян Манчев“: „Трябва да внимаваме да не извършваме редукцията, която столетия наред е извършвана по отношение на Аристотеловата *дюнамис*, а именно възможното да бъде мислено в опозиция на действителното и като недействително“ (с. 402). Боян Манчев инвестира действителност – енергия, свобода – но не в необходимостта, не в един абсолютен субект, както правеха немските идеалисти, а във възможното – в конкретната възможност, която не е просто редуктивна абстракция, а е винаги сингуларост. Той още от ранните си работи извършва една систематична преработка на категорията възможност, на Аристотеловата *дюнамис*, която трябва да я освободи от по-късните редуктивни прочити и да открие една друга недетерминистична интуиция за възможността, откриваема и при самия Аристотел. А именно, че *дюнамис* или възможността е действена възможност, енергетична възможност, в която клокочи съществуването, възможност-сила, възможност-енергия: тази изначално недетерминирана „динамична“ възможност е действителното или, по-точно, тя е негово безусловно условие. В хабилитационния труд тази устояваща десетилетия интерпретация на Манчев относно Аристотеловата *дюнамис* е фоново

предположена навсякъде, но, за да не остане читателят в неяснота, тя е и експлицитно развита в „Приложение 1: Възможност и промяна. Аристотеловата задача днес“.

Тази Аристотелова задача – енергетизирането на възможността или реабилитирането на силата-възможност (*дюнамис*) – в опуса върху Кант също е водеща, но тук същата задача е поставена в термините на свободата. Любопитно е това сближаване при Манчев на едно базисно онтологическо понятие - силата-възможност (*дюнамис*) – със свободата, която обикновено е понятие от по-горен ред, антропоцентрично или поне предполагащо някаква форма на разумност или рефлексивност. Но интенцията на Манчев, изглежда, е точно обратната: не да ограничи свободата до сферата на човешките или разумните форми на живот, а да я разкрие като безусловно условие на реалното изобщо – на всяко конкретно явление. Ето как сам той дефинира задачата си: „Възможна ли е безусловност на нивото на емпиричния порядък на явленията? Отговорът на Кант, както знаем, е не. Но вместо да атакуваме основанията на идеята за свобода у Кант, възможността за спонтанна каузалност, ще се опитаме да разкрием необходимите основания на нейната възможност. Да мобилизираме тази възможност и така да се противопоставим на схващането на свободата, на трансценденталната идея като нереалност. Да покажем, че една повече от реалност е невъзможна, без борбата за реалното. Такава именно е задачата на тази глава.“ (с. 402) – а в случая, но и на книгата като цяло. Тоест това, което пряко заявява Манчев, е, че онова, което е „повече от реалност“ – свободата – и което според Кант е ако не невъзможно, то поне непознаваемо, същата тази „повече от реалност“ е безусловното условие на всяка реалност. Но това значи, че реалността вече не е ограничена до набор от предадени възможности, на които невъзможността задава рамка на необходимост. При Манчев няма невъзможни неща. А реалността чрез свободата е винаги отворена към бъдеще – тя е фантастична.

Разбира се, тази задача бива решавана чрез свръх-задълбочен иманентен прочит на Кант, но тя предполага и постоянна имаментна деконструкция на догматичните допускания на Кант. Манчев подробно разработва въпроса за т. нар. *трансцендентална субрепция* (субрепцията е подмяна, скрита замяна на регулативно с конститутивно измерение), която Кант прави (виж Трета глава). Манчев обаче не иска и не обвинява за нея Кант. Дали при Кант подмяната се извършва латентно, несъзнателно, дали поради грешка или инерция или пък защото голямата му идея остава неразчетена, а подмяната е дошла от по-късни погрешни прочити, този въпрос е нарочно оставен от Манчев без отговор. И все пак в крайна сметка Кант подменя *действителността с необходимост*, а *съществуването със същност*.

Разбира се, целият залог на книгата е да покаже, че тази подмяна (Боян Манчев я нарича “контрабанда” на едно място) е ненужна и че Кант трябва да бъде освободен от тази подмяна, за да се покаже, че в крайна сметка действително всяка форма на света (и всяка *необходимост*) е свободно утвърдена.

Освобождаването на Кант от собствените му контрабандни допускания преминава през детайлен анализ на работите на Кантовия ученик и еретичен критик Соломон Маймон – впрочем изследването върху Маймон е една отделна книга в книгата (глави 4-5). Манчев показва как Маймон се опитва да пробие епистемологичните ограничения в Кантовото схващане на опита като демонстрира, че нещото в себе си е не просто регулативна идея, непознаваем ноумен, но, за да има изобщо опит, то трябва да има и директна конститутивна мощ: т.е. Маймон нарочно и концептуално обосновано смесва формалния и материалния аспект на опита, които Кант се опитваше да раздели, за да върне в полето на възможния опит неговата „динамична магма“. Впрочем именно чрез преработки на Маймон, Ницше и Бергсон (и на Хюм, Лайбниц и Спиноза) Жил Делюз трансформира Кантовата трансцендентална епистемология в онтология: в „трансцендентален емпиризъм“, при който „целта на философията е не да схване условията на познанието, а да открие и мобилизира условията за творческо производство“ (с. 309).

Връщането през Делюз към Маймон при Манчев има и друг смисъл: чрез неговите работи Манчев показва как свободата може да влезе в опита не през действащия или познаващ субект, не през човека, а през самите неща: „Трансценденталният идеализъм като емпирически реализъм, за да не изпрати свободата вън от света, иска – трябва? – да я „разтвори“ на ядрено ниво. Динамичните схеми на манифестацията на нещата (опит за чието постигане правят Маймоновите диференциали) тези трансверсални трансцендентали – предполагат една своего рода субективност преди субекта.“ (с. 597). Тоест свободата е напълно деантропоморфизирана. Тя е иманентна сила на света: „Свободата е силата на себенадмогването на света. Свободата не е вътрешна другост, а силата, която прави света свят в собственото му надскачане. Така трансценденталното ще бъде разбирано като сила на себе-превъзмогване на света, откъм самия свят. С други думи,

трансценденталният идеализъм ще бъде схванат като свръхреализъм: като свръхкритически реализъм.“ (с. 598)

И още: „Именно затова трябва да предположим потенциално отворената серия на феномена: реалността е отворена. Реалното е едновременно постоянство и промяна, тоест устояване. Негов субстрат е самата трансформабилност на нещото. Същевременно нещото за себе си не е нищо; то не е захвърлено в апофатическия ад. То е нещо за други сетива, за други изяви, за нечовешки модализации. Въпреки че Кант не утвърждава подобна свръхкритическа възможност – възможността на модалната онтология *par excellence*, – нашата задача, нашият дълг дори, е да я предположим.“ (с. 431)

Новата онтология, която Манчев прави чрез и отвъд Кант – неговата модална онтология – стъпва върху една базисна аксиома: „Съществуването на свободата: съществуването като свобода.“ (с. 598)

Накрая ще си позволя да отправя и един въпрос, доста генерален, отварящ хоризонт за бъдещи рефлексии. Ние сме съмишленици с доц. Манчев за това, че епистемологичната програма на Кант не следва да бъде четена ригидно, а следва да бъде надмогната по посока на една динамична онтология, признаваща емерджентността и трансформабилността на света и инвестираща в него креативност и свобода не просто на антропоморфно, но и на базисно онтологическо ниво. И все пак дали математическото вероятно мислене, чийто понятиен апарат изработват Хюм и Кант, не може и не бива да бъде запазен и развиван като специфичен режим на максимално безпристрастно изследване на инертни процеси и съответно за тяхното практическо прогнозиране? Казано иначе, дали парадигмата на вероятностното мислене не е комплиментарна с парадигмата на свободата и трансформабилността? Идеята ми е, че тук – както и в много други отношения – няма тежка онтологическа разлика, а има само практически разлики между режимите на взаимодействие със света, различни етоси?

В заключение, хабилитационният труд на доц. Боян Манчев, д.н., «Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология» е изключителен философски опус, респектиращо задълбочен и иновативен, предизвикващ и надхвърлящ най-добрите образци не само на българската, но и на световната съвременна философия. Манчев освен това покрива и

многократно надхвърля всички формални и съдържателни закони и вътрешноуниверситетски изисквания за заемане на длъжността ПРОФЕСОР. Затова напълно убедено препоръчвам на както на членовете на Научното жури, така и на Академичния съвет на НБУ да избере и назначи Боян Красимиров Манчев за ПРОФЕСОР на НБУ по направление 2.3 Философия.

София,

25.09.2024 г.

С уважение:

проф. д-р Димитър Вацов